

РОЗВИТОК ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті автором аналізуються окремі аспекти розвитку філософії освіти в Україні, як суспільно-інтегративного процесу. Досліджуються філософсько-освітні ідеї українських мислителів на суспільство, освіту, роль національного в осмисленні освіти та особи, питання конституювання національної школи і національної освіти, взаємодія освіти і держави.

Ключові слова: соціальна філософія, освіта, суспільство, особа, національне, школа, держава, світогляд, культура, педагогіка.

Початок ХХІ століття характерний глобальними соціальними, політичними, науковими змінами, пошуком нового в освіті, відповідного тенденціям розвитку сучасного суспільства. Все це разом взяте вимагає по-новому осмислити і досягнути сам феномен освіти. Важливе місце в такому осмисленні займає вивчення філософських, зокрема, соціально-філософських підстав освіти в Україні. Тому актуального значення набуває обґрунтування методологічних засад філософії сучасної освіти, що є основою для здійснення комплексного підходу до вирішення проблем сучасної освіти, у першу чергу до виконання завдань її гуманізації.

Мета статті полягає у дослідженні філософсько-освітніх ідей українських мислителів на суспільство, освіту, роль національного в осмисленні освіти та особи, питання конституювання національної школи і національної освіти, взаємодія освіти і держави.

Терміни "філософія освіти", "філософія виховання" та "педагогічна філософія" почали широко використовуватись у вітчизняній науковій літературі наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

У сучасній Україні "філософію освіти" визначають як сукупність світоглядних теорій (ідей), які зумовлюють методологію виховання і навчання, становлення відповідного типу особистості.

Річ у тім, що освіта і філософія ще за часів Київської Русі практично ототожнювалась. Адже тоді філософом вважали освічену, начитану людину – "зело книжника". Крім того, саме у киеворуську добу ми зустрічаємо філософсько-педагогічні та морально - правові міркування, які виражають своєрідну теорію життя людей у суспільстві і підготовку до нього. Вже у "Повчанні дітям" Володимира Мономаха проглядається екзистенціальний підхід до людського світобуття як "школи життя", а проблеми навчання і виховання розглядаються як своєрідне "школярство", тобто, як підготовка до переходу на ступінь "вищої школи" – школи життя. Причому навчання тлумачиться як рух людини (дитини чи дорослої) від тьми і невігластва до світла розуму, здобутого завдяки навчанню.

Проте українська філософія освіти має специфічні особливості. Зумовлені вони переважно державно-політичними чинниками та обставинами розгортання української культури. Так, від часів монголо-татарських завоювань і аж до проголошення незалежної Української держави основні події української історії концентруються навколо проблем національного виживання і життя особистості у непростих обставинах. Філософія освіти в Україні через це набула суттєвого екзистенціально-антропологічного акценту, закладеного, як ми вище відзначили, ще в добу Київської Русі. Взявши це до уваги, можемо виокремити кілька періодів становлення філософії освіти в Україні.

Праці В. Нічик, В. Горського, М. Поповича, Я. Стратій, С. Бондаря В.Шевченка та інших переконливо засвідчили, що освітній процес в Київській Русі характеризувався певними рисами. Зокрема, він перебував під патронатом князівської влади, яка почала вводити шкільну освіту. Поряд з цим створювалися осередки православної церковної освіти, котра спонукала до самоосвіти. Данило Заточеник у своєму "Слові" прямо каже, що він пройшов самоосвіту, "як бджола" збираючи мед знання із різних книжок – квіток [1, с. 35]

Водночас за доби Київської Русі школа і самоосвіта функціонували в системі суворої "школи життя", пов'язаної із боротьбою проти чужоземних загарбників. Проте в цілому, як зазначають дослідники, філософія киеворуської доби орієнтувалася перш за все на пріоритет "принципу землі", тобто праці хлібороба. Землеробська культура, зазначає І.В. Бичко, "продовжувала в етичній свідомості пращурів українського люду архетип ласкової, лагідної неньки-землі, її поетичне бачення, що ініціювало обрядовність народного життя" [2, с. 229].

Тому найважливіші характеристики виховання і навчання, як можна зрозуміти із "Повчання дітям" Володимира Мономаха, пронизані гуманізмом, ідеєю співмірності у взаємодії з довкіллям, працелюбності, моральної досконалості і поваги до людей, незалежно від соціальної приналежності тощо. Хоча киеворуський період не дає нам обширних рефлексій щодо філософії освіти як осмислення "школи життя" і "школи підготовки до життя", даний період, перерваний монголо-татарськими завоюваннями, ми можемо вважати її першопочатком.

Монголо-татарські завоювання, як відомо, зруйнували систему шкільної освіти, що поставала в Україні за часів киеворуської державності. Крім того, певні зміни відбулися і в "школі життя", тобто в суспільстві. Поступове підпорядкування основної частини українських земель Великому князівству Литовському, а потім Польському королівству сприяло відходу українського суспільства від східної орієнтації і поступовому включенню у культурно-освітні процеси Центральної і Західної Європи. Українці почали інтенсивно оволодівати європейською наукою в університетах Італії, Польщі, Чехії, Німеччини тощо [3, с. 144].

Особливо значний поштовх відновленню мережі шкільних закладів в Україні дає доба Реформації і Контрреформації. Засновуються братські школи, формується філософське осмислення освіти і як "школи життя", і як "школи підготовки до життя". Найповніше дану тенденцію висловив С. Оріховський-Роксолан. Напучуючи польського короля Сигізмунда-Августа, С. Оріховський підкреслював, що школи – це "оселі мудрості самої держави; де їх нема – засновуй, де занепали – відновлюй" [6, с. 134]. На думку С. Оріховського, молодь слід навчати "гуманності і мудрості", любові до Батьківщини, поваги до людей, незалежно від їхнього майнового і соціального стану – "за славу, доблесть, а не за породу" [4, с. 126]. Освіта, як "школа життя", повинна молоду людину навчати "справедливості, чесності і миру" [4, с.117]. Майнова нерівність, "моє" і "твоє", вчив мислитель, є два основних джерела, з яких виникають незгоди в суспільстві. Вбивства, ненависть, розбрат, ворогування, переслідування, руйнування, рабство, вважає С. Оріховський, ведуть до заколотів, після яких наступав неминучий кінець держави.

Отже, світоглядно-філософські погляди на освіту, закладені ще за доби Київської Русі, не зникають. Вони, як свідчить творчість С. Оріховського, не тільки зберігалися у ментальному українському підсонні, але й набули нових виявів у класичній українській філософії.

Вже від Петра Могили в Україні освіта сприймається як система національного вишколу поколінь, спроможних відтворювати і нарощувати потенціал національної культури. Інакше кажучи, Петро Могила освіту розглядає не стільки в ракурсі схоластичної методики навчання, скільки як соціокультурний феномен, як спосіб національного самовідтворення і соціокультурної ідентифікації. Практично такий світоглядно-філософський підхід до освіти виявляється у заснуванні Києво-Могилянської академії і подальшому нарощуванні освітнього потенціалу. Йдеться про заснування Чернігівського колегіуму – першого на Лівобережній Україні навчального закладу вищого типу, а також Переяславського і Харківського колегіумів, мережі церковно-приходських та монастирських шкіл. Більше того, провідники української інтелігенції XVII – XVIII ст. всю Україну розуміють як своєрідну школу, об'єднану спільним національним духом, або як "Духовну Україну".

Одночасно в Києво-Могилянській академії, Чернігівському та інших колегіумах складається таке теоретико-філософське осмислення освіти, в якому остання розглядається не тільки як спеціально організована система набуття знань, але і як фундаментальна засада українського життя. Читаючи свої лекції у Києво-Могилянській академії, Т.Прокопович наголошував на тому, що мета навчання "спудеїв" полягає у вирішенні суспільних питань, в тому, щоб допомогти своїй багатостраждальній українській Вітчизні, "що так часто зазнавала спустошень" [5, с. 103]. Ректор академії Т. Прокопович вірив, що тільки навчання є основою суспільного поступу, добробуту і моральності. У своїй праці "Первое учение отрокам" Т.Прокопович зазначав, що базу освіти утворює виховання, а не переказ знань. Причому належне виховання треба починати з дитячого віку, від якого "наче від коріння і добро і зло у все життя тече" [5, с.83]. На погляд мислителя, в

основному від виховання, а не від обсягу знань, залежать і життя окремої людини, і стан суспільства в цілому. Причому Т. Прокопович, як і його попередники (І. Гізель, Л. Баранович, І. Галятовський тощо) наголошував, що шкільна освіта повинна бути доступна для всіх верств населення.

Разом з тим, ядро філософії освіти в Києво-Могилянській академії та інших навчальних закладах України XVII – XVIII ст. утворювала моральна і раціональна філософія. Головним завданням моральної та раціональної філософії, з погляду Г. Кониського, являлося навчити жити людину у співмірності з навколишнім світом, поважати людську гідність і особистість, "усякому віддавати те, що йому належить; то, отже, і всякому треба надати його право" [6, с. 385]. Навчати треба основним принципам моралі і справедливості, методам нарощування знання, навичкам діяльності в різних ситуаціях, "вивчити, як треба управляти і малим домом, і великим, тобто державою", – так формулював філософське завдання педагогічного процесу Г. Кониський [6, с. 387].

Своєрідним узагальненням і підсумком філософії освіти класичної доби можна вважати просвітницьку філософію Г. Сковороди, яка зосереджується на людинознавчій, етико-гуманістичній проблематиці. Г. Сковорода розробляє тему самопізнання людини, підносить істинно людське, духовне начало в людині. У самопізнанні, з погляду Г. Сковороди, полягає сенс людського життя: "Дивись на тих людей, чиї слова, діла, око, хода, рухи, їжа, напої, коротше кажучи, все життя скероване всередину" [7, с. 235]. У цьому процесі людина розкриває саму себе, повертається до глибинних основ свого існування. Мислитель вважав, що справжньою людиною можна стати лише тоді, коли людина збагне, що істину людину утворює невидиме, духовне її начало, "бо навчитися найвеличнішому мистецтву життя – справа дуже важка" [7, с. 235].

Очевидно, завершувачами, так би мовити, "посткласичного періоду" української філософії в цілому і, зокрема, філософії освіти, постають П. Юркевич, П. Куліш і М. Драгоманов. Роздуми цих мислителів і сьогодні вражають оригінальністю постановки та розв'язання складних філософсько-освітніх проблем, які охоплюють питання шкільної дидактики, співвідношення школи як "підготовки до школи життя" та самої "школи життя", питання філософської підготовки вчителя, формування моральних якостей учнів тощо. Особливо актуалізуються ними питання національної школи і національної освіти, міжнаціональної взаємодії в системі освіти, а також питання співвідношення освіти і держави, освіти і творчості та інші.

Так, П. Юркевич освіту розглядає як процес творчого самостановлення особистості. Він акцентує той факт, що не обставини впливають на людину, а людина, перебуваючи у відповідному культурно-освітньому середовищі, передусім у родині, освоює систему базових уявлень та ідей національної культури, на підставі яких вона потім засвоює різноманітні знання, орієнтується у світі, визначає лінію свого життя. Тобто П. Юркевич проводить думку про те, що розглядати навчання, вирішувати дидактичні проблеми необхідно в контексті свободи і людської самовизначеності. Зробити це можна на "десь", а тільки у сфері національного існування та світобуття. Тільки за такої умови кожна людина здатна "виступити діячем вільним, котрий у собі знаходить вище духовне законодавство знання і діяльності" [8, с. 337].

Водночас П. Куліш, особливо в останній період своєї творчості, суттєву увагу приділяє філософії освіти, її зв'язку із національно-культурним існуванням. Освіта для П. Куліша це не тільки і не стільки вишкіл в учбовому закладі, скільки "мандри" із позитивним результатом, котрий проявляється у збагаченні знаннями, уміннями, навичками, досвідом поведінки в різних, у тому числі загрозливих, обставинах. Проте це не тільки "мандри" у вигляді реальних подорожей ("чумакування"), але й самоосвіта як мандри по чужих світах, виражених найкращими зразками філософської, художньої і наукової літератури. Навіть перебуваючи на "хуторі", вважав П. Куліш, людина може нарощувати освіту. Але вся освіта у своїх витоках повинна бути закорінена у національній культурі як у головній універсальній школі життя.

Продовжувач ідей філософії освіти П. Куліша М. Драгоманов включає у концепцію філософії освіти елемент, який до нього майже ніколи не зачіпався в українській думці. Зокрема, крім розуміння освіти як соціокультурного явища, що було традиційне для його попередників, він розглядає освіту як чинник конститування державної нації і національної держави. Це був принципово важливий поворот української філософії освіти, котра кілька століть поставала філософією освіти залежної, бездержавної нації. "На нашій Україні, – писав М. Драгоманов, –

царська самоволя навіть забороня людям і вчитись і проміж себе, й по родинах, не то вже по вселюдних школах, вчитись навіть писати книги на рідній мові наших людей" [9, с. 299].

Все це разом узятє, підводило провідних українських діячів до визнання потреби не тільки союзу філософії і педагогіки, на якому наполягав ще випускник Новгород-Сіверської гімназії К.Ушинський, але і на конституванні філософії освіти як особливої галузі досліджень. Зокрема, В. Піскорський у 1892 р., на читаннях з нагоди 300-ліття з дня народження Я. Коменського, інтерпретує його теоретичні погляди передусім як філософсько-педагогічні ідеї, котрі виростили на культурно-історичному ґрунті Європи XVII ст. [10, с. 118].

Проте, після проголошення Української Народної Республіки в 1917 р., центральною проблемою філософії освіти стала не стільки розробка теорії, скільки практична філософія освіти, тобто побудова шкільної системи на підставі певних філософських принципів.

Характерно, що в 1917 р. в рішеннях Центральної Ради зустрічаємо приблизно те саме філософське розуміння освіти, яке було властиве для П. Могили і продовжувачів його справи. Тобто, у згаданих рішеннях освіта тлумачиться як форма національної консолідації і культурної ідентифікації, як база соціокультурного самобуття і "вишколу" українського народу.

Разом з тим, усі ці процеси здобували більше або менше висвітлення і в наукових публікаціях, які намагалися розкрити філософське підґрунтя змін, що відбувалися в галузі освіти. Своєрідним ключем до них можна вважати статтю С. Русової "Де-що з філософії виховання". Вона пише, що освіта виступає як ґрунт соціокультурного самобуття народу, як творець інтелектуальних цінностей держави, "є самогромадянство в своїх змаганнях до майбутніх остаточних завдань" [11, с. 314]. Найкращою "запомогою", говорить С. Русова, тут виступає людина, як всебічно розвинена індивідуальність, котра володіє не лише теоретичними знаннями, а й практичними, що будуть корисні "до потреб громадського життя" [11, с. 314].

Загалом, якщо розглядати історію філософії освіти в Україні хронологічно, можна висновувати, що вона пройшла ряд етапів. Спочатку виявляється комплекс філософсько-освітніх ідей, що формуються і функціонують за доби Київської Русі (XI-XIII ст.). Далі, після монголо-татарської навали, в XIV – XVI ст. спостерігається не тільки реставрація філософсько-освітніх ідей киеворуського періоду, але і збагачення їх новими поглядами та концептуальними підходами. Це сприяє диференціації і тематичному урізноманітненню поглядів на освіту, підготовці ґрунту для виділення тематики, пов'язаної із навчанням і вихованням людей, у окремий аспект філософського думання. Він був представлений переважно моральною філософією, в той час, як функцію філософії дидактики (навчання знанням) значною мірою виконували діалектика і риторика. Дані процеси представлені протягом XVII – XVIII ст. українською класичною філософією. Надалі практично все XIX ст. характерне філософським пошуком в Україні нових освітніх стратегій. Завершуються ці пошуки розумінням освіти не тільки як основи національного буття, але і як чинника конститування і функціонування української держави.

Використані джерела

1. Слово Данила Заточеника // Історія філософії України. – К., 1993. – 560 с.
2. Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник / Бичко І.В., Табачковський В.Г., Горак Г.І. та ін. – К., 1993. – 576 с.
3. Огородник В. Українська філософія в іменах / Огородник В., Русин М. – К., 1997. – 327 с.
4. Оріховський-Роксолан С. Напучення королеві Польському Сигізмунду Августу / Оріховський-Роксолан С. // Українська література XIV – XVI ст. – К., 1998. – 608 с.
5. Прокопович Т. Філософські твори: У 3-х т. / Прокопович Т. – К., 1979. – Т.1. – 511 с.
6. Кониський Г. Філософські твори: У 2-х т. / Кониський Г. – К., 1990. – Т.1. – 496 с.
7. Сковорода Г. Твори: У 2-х т. / Сковорода Г. – К., 1984. – Т.2. – 480 с.
8. Юркевич П. Ідея // Історія філософії України / Юркевич П. – К., 1993. – 399 с.
9. Драгоманов М. Передне слово до "Громади" : Вибране / Драгоманов М.. – К., 1991. – 686 с.
10. Піскорський В. Ян Коменський і його час / Піскорський В. // Хроніка-2000. – К., 1999. – 118 с.
11. Русова С. Де-що з філософії виховання / Русова С. // Вільна Українська школа. – №10. – 1918. – С. 301 – 316.

DEVELOPMENT PHILOSOPHY OF EDUCATION
IN UKRAINE

In this article the author examines some aspects of the philosophy of education in Ukraine as a socially integrative process. We study the philosophical and educational ideas of Ukrainian thinkers on society, education, the role of national education in understanding and persons constituting the issue of national schools and national education, the interaction of education and the state, as well as freely personality as a goal of education.

Key words: social philosophy, education, society, individual, national, school, government, ideology, culture, education.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2013 р.

